

**BO'G'USI MUSIQA FANI O'QITUVCHILARINI SURXON MILLIY
CHOLG'ULARIDA IJROGA O'RGATISH TEXNOLOGIYALARI**

*Ilmiy rahbar: Avloqulov Dilovar
Mahmudova Nilufar Egamberdi qizi
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Musiqqa ta'limi yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Har bir xalqning o'z kuyi, milliy ohangi bor. Shu bilan birga asrlardan beri meros bo'lib qolgan, qadrdon cholg'ulari musiqqa asboblari bor. San'atni sevuvchi shaxs bor ekan bir navo, kuy, ohang yaratish uchun avvalo bir yo'nalish bir cholg'uni tanlaydi. Surxon vohasida asrlar davomida ota-bobolardan meros sifatida o'tib kelayotgan qadimiy cholg'ular bor. Masalan: Chanqovuz (chanqo'biz), sibizg'a, do'mbira.*

Kalit so'zlar: *Chanqovuz, do'mbira, sibizg'a, voha, oktava, orkestr*

O'zbek xalqining boy musiqqa merosini o'rganish va uni kelajak avlodga yetkazish, targ'ib qilish ishlari san'atimizning jonkuyar tashabbuskorlari va mohir ijrochilari zimmasida bo'lmog'i zarur. Chunki bizning davrimizgacha yetib kelgan ulkan musiqiy merosimiz ustozdan – shogirdga bevosita o'tishda tabarruk zotlar ko'prik vazifasini o'tash bilan birgalikda, o'zlarining ijodlari bilan ham namuna bo'lganlar. Bugun esa san'at dargohiga ilk bor qadam qo'ygan yosh yigit va qizlar o'z qiziqishlari bilan musiqqa san'ati sirlarini astoydil o'rganyaptilar.

Shu bilan birga yosh musiqqa o'qituvchilarini milliy va Ona Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash bilan bir qatorda, milliy cholg'ularimizni yana asrlar davomida yashab kelishiga musiqqa ustozlarining xizmatlari beqiyos. Surxondaryo va Qashqadaryo bu ikki zaminning vujudida bir. Kuyi, to'yi, o'lani bir hamda musiqqa cholg'ulari ham. Vohaga xos bo'lgan milliy cholg'ular bilan quyida tanishamiz:

Changqo'biz, changqovuz— til-chali cholg'u asbobi. Plastinkasimon va yoysimon turlari bor. Suyak, yog'och, qamish, g'arov, metallardan yasaladi. Osiyo (Sibir, Uzoq Sharq, O'rta Osiyo), Af-rika va Yevropa xalklarida turli nom-da tarqalgan bo'lib, musiqiy folklor qatlamiga mansub cholg'udir.

Changqo'biz tishlarga yaqin ushlab yoki bosib turib, tilchasi (turiga qarab) unga bog'langan ip yorda-mida tortib yoki qo'l barmoklari (odat-da, ko'rsatgich barmoq) bilan tirnab chalinadi. Undan ma'lum balandlikdagi doimiy bir ovoz va shu ovoz oberton-laridan og'iz artikulyatsiyasi yordamida muayyan ohanglar chiqariladi.

Ovozning balandpastligi og'iz bo'shlig'ining kattakichik ochilishiga, cholg'u tilchasining uzun va qalinligiga bog'liqdir. Changqo'biz o'ziga xos past ovozi, nisbatan tor (oktava doirasidagi) diapazoni bilan ajralib turadi. O'tmishda o'zbeklarda suyak changqovuz («Alpomish» dostoni) va temir changqovuz turlari bo'lib, asosan, xotin-qizlar tomonidan qo'llanilgan.

Hozir O‘zbekistonda, asosan, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Surxondaryo, Qashqadaryo, shuningdek, Samarkand va Buxoro viloyatlarida temir changqovuz tarqalgan. 1990-y.lardan boshlab ba’zi folkloretnografik jamoalar tomonidan keng ishlatiladigan bo‘ddi. Changqo‘biz ma‘lum Temir changqo‘biz. marosim bilan bog‘liq bo‘lmay, unda oddiy (ba’zida badiha uslubidagi) kichik kuylar («Changqovuz kuy» yoki «Changqovuz chertit») chalinadi. Shuningdek, changqovuz da turli hayvonlarning ovozlari o‘xshatmalar qilinadi. Sibizg‘a, sibiziq, cho‘pon nay — 1) tilchalipuflama o‘zbek xalq musiqa cholg‘u asobi. Hozirda, asosan, cho‘ponlar orasida tarqalgan. Qamishdan yasaladi. Diametri, odatda, 5–6 mm, uz. 140–150 mm bo‘ladi. Ustki tomonida, puflanadigan uchining 10–15 mm pastrogida tilchasi, undan quyida uchta teshikchasi bo‘ladi. Diapazoni, odatda, seksta. S.da ko‘proq oddiy cholg‘u mashqlar, xalq qo‘shiqlari kuylari chalinadi; 2) qozoq puflama musiqa cholg‘usi. Uzun (80—90 sm), to‘g‘ri ushlab chalinadigan nayning turi. 5—6 barmoq teshiklari mavjud. Diapazoni 1,5 oktava atrofida. Professional cholg‘ular qatoridan o‘rin olgan qozoq S.sida rivoyat kuylar, xalq lirik qo‘shiqlarining kuylari ijro etiladi.[1]

Do‘mbira (tanbura so‘zidan) — torli chertma xalq musiqa cholg‘usi. O‘zbek va qozoq kabi Do‘mbira turlari mavjud: 1) o‘zbek Do‘mribasining dastasi silliq, pardalari belgilanmagan bo‘ladi. Cholg‘uning asosiy qismi (kosaxona va dasta) o‘rik, tog‘olcha yoki archa daraxtidan yaxlit tarzda, kosaxonasi o‘yib ishlanadi. Pay torlari kvarta, kvinta, ba’zida oktava oraligida sozlanadi. Diapazoni taxminan 2 oktava bo‘ladi. Asosan Surxondaryo, Qashqadaryo va Samarqand viloyatlari, shuningdek, boshqa viloyatlarning ayrim tumanlarida tarqalgan. Mazkur cholg‘udan baxshilar xalq dostonlarini, termalarni kuylashda jo‘rovoz sifatida, do‘mbrakashlar esa „Cho‘poncha“, „Do‘mbira kuy“, „Baxshi kuy“, „Kelinoy“, „Qo‘ng‘iroti“ kabi Do‘mbirasi kuylarini ijro qilishda foydalanadilar. Tashqi ko‘rinishi, tuzilishi va tembri Do‘mbrasiga o‘xshash bo‘lgan cholg‘u sozlari oltoylarda (topshur), tojiklarda, afg‘onlarda (do‘mbiroq) mavjud; 2) qozoq do‘mbrasini ning 2 asosiy turi mavjud. G‘arbiy Qozog‘iston D.si noksimon, kosaxonasi o‘yilgan, uzun va tor dastasida 13—14 parda bog‘lanadi. Unda asosan Qo‘rmang‘ozi, Dauletkerey, Bayserke, Tattimbet, Qazang‘ap kabi qozoq kuyshilari bastalagan cholg‘u kuylari ijro etiladi. Sharqiy Qozog‘iston Do‘mbrasini uchburchak yoki kurakcha shaklida bo‘lib, uning nisbatan keng va kalta dastasiga 7—9 parda bog‘lanadi. Ko‘prok, oqinpar tomonidan jo‘rovoz soz sifatida foydalaniladi. Qozoq Do‘mbrasini ijro usullarining xilmaxilligi, ifodaviy imkoniyatlarining kengligi tufayli qozoklarning eng sevimli xalq hamda professional (18-asrdan) musiqa cholg‘usiga aylangan. 1930-yillardan o‘zbek va qozoq Do‘mbrasini qayta ishlangan turlari (prima, alt, tenor, bas, kontrabas) xalq cholg‘ulari orkestrlari tarkibiga kiritildi.

Musiqa darslarini tuzish texnikasida innovatsion usullarni qo‘llash uslubi

Musiqa darslarini tashkillashda ham o‘z samarasini ko‘rsatadi.

Talim muassasalarida bolalar bilan ishlash jarayonida ularga yangicha metodlar, yangicha uslublar orqali dars jarayonlarini tushintirib borish, darsning unumdorligini yanada oshiradi.

Shu qatorda innovatsion texnologiyalardan foydalanish ayni qól keladigan uslub desak ham mubolag'a bólmaydi.

Darsni tashkillashda texnologik óyinlardan foydalanish: masalan ritmik óyinlar. Bunda óquvchilarga malum bir musiqa ostida ritmga tushish xarakatlari órgatiladi.

Yoki biror bir mavzuni tushuntirishda yengillik olib kirish, yani óquvchilarga aynan kim haqida gapirayotkanimizni kórsatish, bror kompozitor haqida gapirayotkanimizda uning rasmi kórinishini monitor yordamida bolalarga korsatish, ularni xotirasidan yanada chuqurroq órin olishini ta'minlaydi.

Shuningdek dars jarayonlarini prezentatsiya kórinishida olib borishimiz ham mumkin. Yani, mavzuga doir malumotlar, videoroliklar, rasmlar xamda musiqa yoki kuylar orqali yanada jonliroq dars jarayonini olib borish imkoniyati mavjud. Shu davrgacha ótib kelingan klassik darslar va innovatsion texnologiyalardan foydalanib olib borilgan darslar órtasidagi farq katta. Darsni bolalarga kórsatib olib borish shunchaki gapirib olib borishdan kóra ancha samaraliroq. Shunindek óquvchilarni etiborini tortish osonroq bólad, ular dars davomida zerikib qolmaydilar va aksincha qiziqishlari ortadi. Bundan tashqari, dars davomida musoboqalar ótkazish, mavzuni yanada chuqurroq tushunilishiga olib boradi. Aynan innovatsion texnologiyalar, ochiq darslar olib borishda ham eng yaxshi uslub desa ham bólad. Istisno tariqasida shuni qóshib qóysa ham boladiki, masalan dars davomida bolalarni birdaniga hamma cholg'u asboblari bilan tanishtirish anchagina mushkul ish. Ayniqsa órta ta'lim maktablarida. Sababi maktablarda sanoqli cholg'u asboblari mavjud bo'ladi yoki bazi bir cholg'u asboblarini topishni o'zi mushkul ish. Aynan shunday holatlarda, internet orqali tanishtirmoxchi bo'lgan cholg'u asbobimizni yuklab olib, monitor orqali bolalarga ko'rsatish, uning oxangini eshittirish orqali hattoki bizni mamlakatimizda uchratish mushkul bo'lgan cholg'u asboblari bilan ham tanishtirib chiqish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Bu shunchaki bir misol tariqasida aytilgan jumla bo'ldi.

Dars davomida har bitta darsga shu yo'sinda yondoshilsa o'qituvchi uchun ham dars olib borish jarayoni yengillashadi, o'quvchilar uchun ham darsni anglash osonlashadi.

Bunday texnologiyalar hozirgi kunda yangi bo'lishi mumkin. Lekin bora bora zamon rivojlovi bilan birgalikda rivojlanib bunday texnologiyalardan foydalanish oddiy holga aylanin qoladi.

Shunday ekan har bir pedagog faqatgina faniga oid bilimlardan tashqari innovatsion texnologiyalardan foydalanish usullarini, yangi-yangi metod qóllanmalarni ham órganishi zarur bólad.

Har bir pedagog, har bir óquvchini vaqtini olayotgani uchun nafaqat davlat oldida balki óz vijdoninoldida ham javobgardir. Shunday ekan qaysi fandan bólmasin

óquvchilar bilan ótkazayotgan vaqtimizni imkon boricha samarali va mazmunli ótkazishimiz zarur. Buning uchun, aynan hozrgi vaqtda ya'ni pedagoglikka tayyorgarlik jarayonida vaqtimizni shunchaki ótkazmasdan, taffakur qilgan holda, kelajakdagi mas'uliyatimizni óylagan holda har bir daqiqani qadriga yetib, ózimizni yanada rivojlantirishimiz maqsadga muvofiq bóladi.

XULOSA

Yuroridagi ma'lumotlardan kelin chiqqan xolda, xulosa órnida shuni aytishimiz mumkinki, zamon zayli bilan rivojlanib borayotgan texnikalarning órni, ilm-fan taraqqiyotida ham katta órin egallab kelmoqda. Innovatsion texnikalardan foydalangan xolda, dars jarayonlarini olib borish, yanada samarali bólishini ta'minlaydi.

Aynan musiqa darslarida bunday texnologiyalardan foydalanishda darslar yanada qiziqarliroq kechadi hamda óquvchilarning bilimga bólgan ishtiyoqini oshiradi. Bunday innovatsion texnologiyalar bilim olish jarayonini mukammallashtirayotgani bois, ushbu faoliyat dunyo ta'lim muassasalaridan óz órnini olmoqda.

Istisno tariqasida aytib ótish lozimki, texnologiyalar rivojlanayotgan bunday davrda, qaynday soha, qanday fan bo'yicha ta'lim olmaylik, innovatsion texnologiyalar bo'yicha ham o'z bilimimizni oshirib borishimiz foydadan xoli bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA SAYTLAR:

- 1.Tolipova Sh. "Pedagogik texnologiyalar- dóstona muhit yaratish omili"
- 2.Davletshin M. G. "Zamonaviy maktab óquvchisining psixologiyasi"
- 3.Sharipova G. "Musiqa óqitish metodikasi"
- 4.Ta'lim to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining Qonuni (Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. 1997 yil T., "Sharq" nashriyoti)
- 5.Ibragimov X., Abdullaeva SH. Pedagogika nazariyasi
- 6.Akvileva G.N., Klitrina Z.A. «Metodika prepodavaniya yestestvoznaniya». Moskva, Vldos.
- 7.Geronimus T., Uchebnik malenkiy master texnologiya.

INTERNET SAYTLARI:

- 1.www. Ziyonet. uz
2. w.w.w. /pedagog/ uz.
3. www. edu. Uz
- 4.e-library.namdu-uz
- 5.marifat.uz
- 6.bestpublication.uz.